

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

KADRLAR TAYYORLASHDA AXBOROT ISTEMOLI MADANIYATINING O'RNI

J.Dj.Ramazonov – *psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

Buxoro davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: audiovizual madaniyat, mantiqiy madaniyat, semiotik madaniyat, konseptual va texnologik madaniyat, axborot madaniyati, terminologik madaniyat, muloqot madaniyati, axborot dunyoqarashi, axborot savodxonligi, axborot, madaniyat.

Ключевые слова: аудиовизуальная культура, логическая культура, семиотическая культура, концептуальная и технологическая культура, информационная культура, терминологическая культура, культура общения, информационное мировоззрение, информационная грамотность, информация, культура.

Key words: audiovisual culture, logical culture, semiotic culture, conceptual and technological culture, information culture, terminological culture, communication culture, information worldview, information literacy, information, culture.

Axborot tushunchasi bugungi kunda global mohiyat kasb etib, u inson tafakkuriga turli yo'nalishlarda ta'sir o'tkazuvchi, yaxlit insoniyat hayotini, uning taqdirini, u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, goh salbiy, goh ijobiy ta'sir etuvchi qudratli vositaga aylandi. Aslini olganda, mazkur atama inson dunyoqarashini ifodalaydigan barcha bilimlar sohasida qadimdan mavjud. Hozirgi vaqtda kompyuterlashtirilgan dunyo, yalpi axborotlashtirilgan global tizimning vujudga kelishi millatlar, xalqlar va butun insoniyat taqdirini bir-biriga bog'lab qo'ydi.

Axborot olish, uni qayta ishlash, saqlash va tarqatish texnologiyasining tasavvur qilib bo'lmaydigan darajadagi taraqqiyoti butun insoniyat uchun jiddiy tashvishlar tug'dirmoqda. Hozirgi zamon kompyuterining eng so'nggi avlodi prosessorida 100 milliondan ziyod tranzistor bo'lib, ular har soniyada 2 milliardgacha vazifani bajara oladi. Axborot texnologiyasining ana shunday mo'jizasi tufayli xohlagan kishi yer yuzining istalgan nuqtasidagi odam bilan soniyalar ichida aloqa o'rnatishi, muammoni lahzalarda hal etishi mumkin [1]. Yangicha mazmun bilan e'tibor bersak, XXI asr sivilizatsiyasi axborot xuruji, informatsion-psixologik urush qiyofasida o'zini namoyon etmoqda. Insoniyatning kelajakdagi taqdiri va istiqboli haqida o'ylar ekanmiz, axborot texnologiyasi mohiyati, uning taraqqiyoti, insoniyat hayotiga ta'sir o'tkazish imkoniyatlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Axborot globallasuvi jarayonining metodologik xarakteri va ahamiyatini falsafiy jihatdan tahlil qilishda avvalo "axborot", "bilim" va "axborot globallasuvi" tushunchalarining mazmun-mohiyati, genezisi va uning ijtimoiy-falsafiy talqini xususida fikr yuritishimizga to'g'ri keladi. Axborot (lotincha "informatio" – tanishtirmoq, tushuntirmoq, bayon etmoq, sharq tillarida esa xabar, axborot degan ma'noga ega) zamonaviy fan, falsafa va siyosatning asosiy tushunchalaridan bo'lib, dastlab kishilar tomonidan og'zaki, keyinroq yozma yoki boshqa shakllarda uzatilgan ma'lumot sifatida ta'rif va tasnif etilgan. Ya'ni, axborotni turli ko'rinishlarda masalan, og'zaki (tovushlar yordamida), yozma ravishda (matn orqali), harakatdagi rasmlar ko'rinishida (kino, video, animasiya va boshq.) ifodalash mumkin. Shu sababdan, ajdodlarimiz axborotni har xil toshlarni turli shaklda joylashtirish yoki ularga chizish yordamida, so'ngra taxtchalarga, ishlov berilgan hayvonlar terisiga, papirus yaproqlariga axborotlarni yozish orqali saqlashgan. Keyinchalik axborot qog'oz, kitoblarda nashr etiladigan bo'ldi. Undan keyin esa, mos qurilmalar kashf etilgan, axborotni saqlash uchun fototasmali, gramplastinka, magnittasmali, hozirgi vaqtda turli disklar (egiluvchan, qattiq, kompakt va h.k.) qo'llanila boshlandi.

"Axborot" tushunchasi birinchi bor jurnalistika sohasida, ya'ni xabarlarini, yangiliklarni uzatish vositasi sifatida qo'llanilgan. Hozirgi paytda zamonaviy ilmiy

adabiyotlarda axborotning ko'plab ta'riflari mavjud, ammo ularning barchasi munozarali tomonlarga ega. Axborotni tadqiq etishning ilmiy jihatlariga qarab, uning ko'plab ta'riflari mavjudligini ko'rish mumkin. Masalan, "axborot tashqi muhitga moslashish jarayonida undan olingan ma'lumot, signalning mazmunini ifodalash"; "rang-baranglikni ifodalash", "o'ziga xoslik, yangilik, tuzilmalarning murakkabligi mezon", "tanlash ehtimolli", "xilma-xillikni aks ettirish", axborot tevarak-atrofdagi turli xil manbalardan to'plangan belgilar bo'lib, bilimlarning qayta ifodalanishidir. Bu ta'riflarning har biri "axborot" tushunchasining u yoki bu qirrasini ochib bersa da, lekin ushbu tushunchaning tub mohiyatini yetarlicha ochib berishga yo'nalgan ta'rif yo'q.

Biz "axborot" tushunchasini bugun yuzaga kelgan hodisa sifatida qabul qilmasligimiz kerak, chunki axborotni o'zida ifoda etgan qarashlar Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar ta'limotlarida gnoseologik jihatdan tahlil etilgan. Biroq mazkur olim va faylasuflar axborotning ayrim masalalarini yoritib berishga muvaffaq bo'lganlar. Jumladan, Abu Nasr Farobiyning ta'kidlashicha, kishilarning dastlabki etnik guruhlar shakllanishida til hal qiluvchi rol o'ynagan. Birlashish uchun kishilar bir hududda qo'shni bo'lib yashashi, bitta tilda gaplashishi kerak edi. Shuning uchun ham til va hududning birligi odamlar tirikchiligi asosiy sharti va tabiiy zarurati bo'lib, ayni paytda etnos (millat)ning shakllanishi va rivojlanishi uchun ham muhim omil hisoblangan. Turmush tarzi va etnosning o'ziga xosligi sababli u yoki bu til mavjud narsalarni ifodalashga moslashgan. Agar mazkur soha millatning turmush tarzida mavjud bo'lmasa, u tilda ham ifodalanmagan [5].

Beruniy ta'biri bilan aytganda, «... Qadimgi odamlarda turli xohishlarini ifodalash uchun zarur bo'lgan so'z va iboralarga ehtiyoj tug'ilgan. Zamonlar o'tishi bilan so'z va iboralar ko'payib, yodda saqlangan va takrorlanishi natijasida tarkib topib, tartibga tushgan». Til yordamida odamlarning o'zaro munosabatga kirishish jarayonining, ya'ni nutqning yuzaga kelishi kishilik jamiyati taraqqiyoti tarixida sifat burilishi bo'lgan [6]. Abu Rayhon Beruniy dunyoni bilishda informatsiya (axborot)ning uchta turi muhimligiga alohida to'xtalib o'tgan, ya'ni 1) xabar (eshitish) orqali bilish; 2) ko'rish orqali bilish; 3) yozish orqali bilish.

Jamiyatning zamonaviy axborot muhitini shakllantirishning faol jarayoni zamonaviy mutaxassisning kasbiy va shaxsiy fazilatlariga qo'yiladigan talablar to'plamida o'z izini qoldiradi. Mutaxassis shaxsining ajralmas fazilatlaridan biri bu axborot madaniyatidir. Shaxsning axborot madaniyatini rivojlantirishda bo'lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlash jarayoni alohida o'rin

tutadi. Oliy o'quv yurtlari uchun axborot jamiyatining ijtimoiy buyurtmasi talabalarning o'quv va kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishlari uchun ham, muayyan faoliyat sohasidagi kelajakdagi faoliyati uchun ham zarur bo'lgan axborot madaniyatining maqbul holatini rivojlantirishdir. Axborot jamiyatida universitet talabalari nafaqat zarur axborot va ular bilan ishlash texnikasini o'zlashtirishlari, balki yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda axborotdan oqilona foydalanishni, intellektual va ijodiy salohiyatini saqlash va rivojlantirish uchun uning mazmuni va maqsadini tushunishni, samarali qo'llashni o'rganishlari kerak. Kasbiy faoliyatda muhim qarorlarni qabul qilish uchun olingan bilimlar ham shaxsda axborot madaniyatini belgilovchi omili hisoblanadi.

Bundan tashqari, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'umotlar, uni ishlab chiqish texnologiyalari va ishlash tamoyillari bo'lajak mutaxassis [2] kasbiy madaniyatining kognitiv tarkibiy qismining mazmunini mavzu darajasida tashkil qiladi. Shunday qilib, axborot madaniyatining rivojlanishi kelajakdagi mutaxassisning kasbiy madaniyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq.

Respublikamiz psixolog olimlaridan G'.Shoumarov, E.G'oziev, V.Karimova, B.Qodirov, A.Jabborov, N.Safaev, Sh.Barotov, R.Samarov, Z.Nishonova, D.Muxamedova, A.Rasulov, I.Raximovalar [4] tomonidan ochiq axborot psixologik xavfsizlikni ta'minlash shart-sharoitlari, axborot tahdidlari va ularning ko'rinishlari, ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda tarbiyaviy-psixologik me'yorlarga amal qilish, axborotning yuzaga kelishi, maqsadi, yo'nalganligi va unga nisbatan ogohlikka doir ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan.

Mamlakatimiz psixolog olimlari tomonidan axborot globallashtirish jarayonida yoshlar, xususan, o'spirinlar dunyoqarashini o'rganish sohasida bir qator nazariy va amaliy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan tadqiqot ishlari olib borilganligini e'tirof etishimiz mumkin.

E.G'oziev tadqiqotlarida axborotning globallashtirish jarayoni, jahon hamjamiyati hayotida ham ijobiy, ham salbiy kuch sifatida namoyon bo'layotganligi, shu ma'noda texnikaviy-texnologik sohada katta imkoniyatga ega bo'lgan mamlakatlar qulay sharoitlarga ega bo'layotganligi, mana shu ustunlik tufayli ular o'z shaxsiy manfaatlariga mos keluvchi qadriyatlarini, nuqtayi-nazarlarini, g'oyalarini ilgari surayotganligi, natijada bu holat shaxs ongi – shuuri va yo'nalganligiga ta'sir etishi, shunga ko'ra jamiyatda axborot psixologik xavfsizlikni ta'minlashning vazifalari, asosiy faoliyat yo'nalishlari va usullari haqida ahamiyatli fikrlar bildirilgan [7].

V.M.Karimova ilmiy izlanishlarida axborot globallashuvi jarayonida shaxsning psixologik o'zini o'zi himoyalash mexanizmlari masalalariga alohida e'tibor berilgan. Buning uchun axborot sohasida milliy xavfsizlikni ta'minlash tizimi, uning mohiyati va unsurlariga alohida e'tibor berish zarurligi ko'rsatib o'tilgan [8].

Bo'lajak mutaxassislarning axborot madaniyati, axborot ko'nikmalarini tuzilishiga va axborot bilan o'zaro aloqa qilishning shunday usuliga aylantirishning o'ziga xos usuli bo'lib, uning natijasida bo'lajak mutaxassisning barqarorligi va sifati nafaqat tasodifiy qo'shilish bilan belgilanmaydi. Balki qilinayotgan axborot ko'nikmalari, qobiliyatlari va axborot muammolari, shuningdek, mavzu bilan bir qatorda, qiymat va semantik mazmun bilan to'ldiriladi.

Axborot madaniyati murakkab tuzilgan ta'lim sifatida o'z ichiga qimmatli, texnologik va aks ettiruvchi komponentlarni o'z ichiga oladi. Qiymat komponentining

mazmuniga quyidagilar kiradi: axborot, axborot ko'nikmalarini egallash, axborot faoliyatida o'zini o'zi anglash, axborot erkinligi va mustaqilligi; texnologik komponent mazmunida - axborot bilimlari, axborot va intellektual ko'nikmalar va aks ettiruvchi komponent mazmunida - axborot va intellektual ko'nikmalarni o'z-o'zini baholash.

Axborot madaniyatining rivojlanishi notekis kechadi: umuman olganda, namunada 5-yilga kelib, texnologik komponentga nisbatan aks ettiruvchi va qiymat komponentlari muvaffaqiyatli rivojlanadi, bu tendentsiya 4 va 5-yillarda ham davom etadi. 1 va 3-kurslarda axborot madaniyati tarkibida refleksiv komponent, 2-kursda qiymat komponenti ko'proq rivojlangan. Aniqlangan notekis rivojlanish naqshi optimal axborot madaniyatiga ega bo'lgan talabalar guruhida ham saqlanib qoladi.

Axborot madaniyatining rivojlanishi shaxsning quyidagi xususiyatlari bilan bog'liq: orientatsiya, kommunikativ va tashkiliy moyillik, ijobiy fazilatlarining o'zini o'zi qadrlashi va axborot madaniyatining rivojlanishi jarayonida psixologik sharoitlar funktsiyasini bajaradigan psixologik madaniyat. Axborot madaniyatini rivojlantirishning tizimli sharti bo'lajak mutaxassis shaxsining psixologik madaniyatidir.

Tadqiqotimiz davomida biz quyidagi xulosalarni shakllantirdik: ushbu tadqiqot zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri - universitetda o'qish jarayonida bo'lajak mutaxassisning axborot madaniyatini rivojlantirish uchun psixologik sharoitlar muammosiga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqot quyidagi xulosalar chiqarishga imkon berdi:

Axborot madaniyati bo'lajak mutaxassis kasbiy madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, ko'p jihatdan ta'lim va kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishni ta'minlaydi. Axborot faoliyati subyekti sifatida o'zini rivojlantirishning o'ziga xos usulini ifodalovchi axborot madaniyati tarkibiy jihatdan qimmatli, texnologik va refleksli komponentlarni o'z ichiga oladi.

Axborot madaniyati yetarli darajada rivojlangan (optimal) o'quvchilarda shaxsga yo'naltirilganlik tarkibida vazifaga yo'naltirilganlik, tashkiliy moyillik tarkibida o'zini-o'zi tashkil etishga intilish, o'z-o'zini bilishga intilishning ro'yobga chiqish darajasi ustunlik qiladi. Psixologik madaniyat tarkibida o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini rivojlantirish ustunlik qiladi, bu uning bilim xarakterini emas, balki faolligini ta'kidlaydi.

Universitet talabalarining axborot istemoli madaniyatini rivojlantirish uchun psixologik shart-sharoitlar ierarxiyasida eng muhimlari quyidagilardir: birinchi shaxsning vazifaga e'tibor qaratishi, tashkilotchilik moyilligi va shaxsning psixologik madaniyati. Shu bilan birga, psixologik madaniyat tizimini shakllantiruvchi shart rolini o'ynaydi.

Axborot madaniyati umumiy madaniyatning bir bo'lagi sifatida shaxs ijodiy qobiliyatining mahsuli hisoblanib, axborot-texnologiya vositalarini qo'llash jarayonida aniq ko'nikmalarga ega bo'lishda, OAV va media vositalarining manipulyativ va psixologik ta'sir etish mexanizmlarini to'g'ri anglab olishda, elektron manbalardan axborotni qo'lga kiritishni bilish, uni maqbul ko'rinishda taqdim etish va samarali foydalanishda o'z aksini topmoqda. Bugungi kunda axborot madaniyati xabarlarini saralash, ularning ahamiyatli jihatlarini belgilab olish, sohalarga ajratish, sofligiga e'tibor qaratib, munosabat bildirish, g'oyaviy-psixologik asoslarini aniqlash, xabar manbaini topish yo'nalishlarida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar

1. Жўраев Н. Ахборот-психологик хавфсизлик: тажриба ва муаммолар. “Жамият ва бошқарув” 2007, № 1, 16-19-б.
2. Исаева Н.И. Деятельностный подход к оценке качества подготовки психологов-практиков Текст. //Качество педагогического образования: история и современность педагогического образования. Белгород: БелГУ, 1999. - С. 38-45.
3. Анисимов О.С. Основы общей и управленческой акмеологии Текст. учеб. Пособие. О.С.Анисимов, А.А.Деркач. Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. -М.: С. Е. Т., 1995. –С. 268.
4. Якубов Б. Глобаллашув: давр муаммолари. “Жамият ва бошқарув” 2007. № 4, 14-16-б.
5. Хайрулаев М.М. Фаробий ва унинг фалсафий рисолалари. –Т.: 1963. 284-б.
6. Абу Райхон Беруний. Т., 1968. Танл. асар. 1 т. 488-б.
7. Ғозиев Э.Ғ. ва бошқалар. Ижтимоий-психологик қиёфанинг илмий-услубий асослари. // Монография. Т.: ЎзМУ, 2010.
8. Каримова В.М. - Psixologiya-ilmiy jurnal,(1), 2020. Глобал ўзгаришлар шароитида ёшлар маънавий онги ва хулқиға таъсир кўрсатишининг психологик шакл ва услублари.

REZYUME. Ushbu maqolada rahbar kadrlar tayyorlashda axborot madaniyatining o‘rni, axborot iste’moli madaniyati shakllanishining psixologik xususiyatlari, bugungi kunda axborot madaniyatining zaruriy xususiyatlari, global zamon talablaridan kelib chiqqan holda yoshlarga axborot istemoli madaniyati va ko‘nikmalarini shakllantirish, ushbu xususiyatlarning yoshlardan talab etiladigan psixologik shartlari haqida fikr mulohazalar keltirib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье даны размышления о роли информационной культуры в обучении руководящих кадров, психологических особенностях формирования культуры информационного потребления, необходимых особенностях информационной культуры сегодня, формировании культуры и навыков информационного потребления у молодежи в соответствии с требованиями глобального времени, психологических условиях, в которых эти особенности требуются от молодежи.

SUMMARY. This article examines the role of information culture in the training of leaders, the psychological features of the formation of an information-demanding culture, the necessary characteristics of information culture today, the formation of an information-demanding culture and skills of youth based on The article discusses the requirements of the global era, as well as the psychological conditions necessary for the formation of these characteristics among young people, comments are given.